

МІХАЙЛІНА Т. В.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії, історії
держави і права та філософії права
(Донецький національний університет
імені Василя Стуса)

ДОВГАНЬ Б. В.,

студент юридичного факультету
(Донецький національний університет
імені Василя Стуса)

УДК 340: 004

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.4.16>

САМОЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ DIGITAL-СУСПІЛЬСТВА

Метою статті є аналіз специфіки самозахисту прав особи в умовах digital-суспільства. У статті проаналізовано проблемні аспекти захисту прав від порушень у мережі Інтернет. Виявлено, що деякі форми захисту (зокрема, судовий) майже обмежені для використання через складність визначення порушника прав в інформаційному середовищі або ж через порушення прав осіб інформаційними транснаціональними корпораціями (Google, Facebook тощо), правосуб'єктність яких в охоронних правовідносинах в Україні є під питанням через відсутність їхнього офіційного представника в нашій державі. Зроблено висновки про підвищення ролі самозахисту як форми захисту суб'єктивних цивільних прав в інформаційних відносинах в Україні.

Обґрунтовано, що способи захисту прав у мережі Інтернет залишаються тими самими, що й в offline-відносинах. Водночас види самозахисту прав у інформаційному просторі з технічним елементом можна умовно поділити на три види: 1) технічні (встановлення антивірусного програмного забезпечення, інформаційних фільтрів тощо); 2) юридичні (використання позначення © для охоронюваних об'єктів авторських прав; укладення угод про конфіденційність інформації); 3) організаційні (удосконалення механізмів верифікації користувача, власника контенту та інформаційного ресурсу; створення механізмів моніторингу контенту та коментарів із можливістю поскаржитися на них; звернення до служб технічної підтримки соціальних мереж, пошукових систем та інших сервісів; звернення до посередників у сфері надання інтернет-послуг; звернення до інституцій громадянського суспільства тощо). Також нерідко відбувається комбінування перелічених засобів.

Підтримується позиція щодо законодавчого закріплення обов'язку власників вебсайтів та/або інших інформаційних ресурсів розміщувати контактну інформацію для звернень про порушення прав.

Констатується, що засоби самозахисту в умовах digital-суспільства тяжіють до посилення, але вони мають відповідати меті охорони прав уповноваженого суб'єкта, а не ставати на заваді реалізації суб'єктивних прав інших осіб, що може бути кваліфіковано як зловживання правом.

Ключові слова: права людини, форми захисту прав, види захисту прав, самозахист прав, правопорушення, зловживання правом, digital-суспільство.

Mikhailina T. V., Dovhan B. V. Self-defense of human rights in a digital society

The purpose of the article is to analyze the specifics of self-defense of human rights in a digital society. The article analyzes the problematic aspects of protecting rights from violations on the Internet. It is revealed that some forms of protection (in particular, judicial) are practically limited to use due to the complexity of determining the violator of rights in the information environment, or due to violations of the rights of individuals by information multinational corporations (Google, Facebook, etc.), whose legal personality in protective legal relations in Ukraine is questionable due to the absence of their official representative in our state. It is concluded that the role of self-defense as a form of protection of subjective civil rights in information relations in Ukraine is increasing.

It is proved that the methods of protecting rights on the Internet remain the same as in offline relationships. While the types of self-protection of rights in the information space with a technical element can be divided into three types: 1) technical (installation of antivirus software, information filters, etc.); 2) legal (use of the © designation for protected copyright objects; conclusion of information confidentiality agreements); 3) organizational (improvement of verification mechanisms for the user, content owner and information resource; creating mechanisms for monitoring content and comments with the ability to complain about them; contacting technical support services of social networks, search engines and other services; contacting intermediaries in the field of providing internet services; contacting civil society institutions, etc.). It is also not uncommon to combine the listed means.

The position regarding the legislative obligation of websites and/or other information resources owners to post contact information for complaints about violations of rights is supported.

It is stated that the means of self-defense in a digital society tend to be strengthened, but they should correspond to the purpose of protecting the rights of an authorized subject, and not become an obstacle to the realization of the subjective rights of others, which can be qualified as an abuse of the right.

Key words: *human rights, forms of rights protection, types of rights protection, self-defense of rights, offenses, abuse of law, digital society.*

Вступ. На сучасному етапі людство переходить до нового стану, специфікою якого є інформатизація всіх сфер життя, технологізація всіх без винятку процесів життєдіяльності, стрімкість генерування, обробки та застарівання інформації – тобто стану digital-суспільства. Цілком закономірно, що нові соціальні формації ставлять перед людиною і нові виклики. Чимало з них стосується сфери юриспруденції, тому що право, як соціальний феномен, йде слідом за суспільством і технологіями, які нині змінюються з нечуваною швидкістю. Одним із таких завдань є захист прав і законних інтересів людини від порушень у мережі Інтернет. Хоча необхідність такого захисту тією чи іншою мірою підтримується майже всіма авторами, а його способи та види (форми) є повністю усталеними у правовій доктрині, але диджиталізація вносить свої корективи. Зокрема, виявляється складність застосування класичних форм захисту прав людини та піддається сумніву їхня ефективність. Значна кількість інституцій виявилася неготовою до специфіки порушення прав в інформаційному просторі, зокрема до виявлення правопорушників, особливостей правосуб'єктності учасників, інколи до неможливості притягнення до юридичної відповідальності. Тому учасники інформаційних правовідносин у мережі Інтернет дедалі частіше стали застосовувати засоби убезпечення себе від порушення прав або для припинення наявного правопорушення. Тобто актуалізувалися засоби самозахисту суб'єктивних прав, які цілком закономірно набули нових форм унаслідок незвичного середовища.

Аналіз наукової літератури говорить про те, що чимало наукових праць присвячено самозахисту суб'єктивних цивільних прав (С. Горбачова, О. Журавель, О. Чепис тощо). Не менше робіт аналізують із різних сторін digital-суспільство, але поєднання цих двох аспектів трапляється досить рідко, що й вказує на актуальність обраної теми дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз специфіки самозахисту прав особи в умовах digital-суспільства.

Результати дослідження. Інформаційні системи протягом останніх десятиліть створюють дедалі нові й нові виклики. Відносини з інформаційним компонентом дедалі більше трансформуються та потребують особливої уваги. Зокрема, неабиякої актуальності набувають питання захисту прав та інтересів осіб від порушень у мережі Інтернет. Способи та форми захисту суб'єктивних прав є відносно усталеними як на легальному рівні, так і у правовій доктрині. Але в інформаційних системах порушення прав інколи потребують нетривіального розв'язання.

До зазначених проблемних аспектів можна з упевненістю віднести те, що деякі форми захисту (зокрема, судовий) майже обмежені для використання через складність визначення порушника прав в інформаційному середовищі або ж через порушення прав осіб інформаційними транснаціональними корпораціями (Google, Facebook тощо), правосуб'єктність яких в охоронних правовідносинах в Україні є під питанням через відсутність їхнього офіційного представника в нашій державі.

На підставі зазначеного є сенс говорити про підвищення ролі самозахисту як форми захисту суб'єктивних цивільних прав в інформаційних відносинах в Україні. Хоча й це на сучасному етапі є дискусійним, оскільки «самостійному захисту прав і свобод, за якого сама особистість визначає спосіб і порядок забезпечення своїх прав, у вітчизняному законодавстві відводиться більш ніж другорядна роль, з огляду на це і в юридичній літературі більшою мірою досліджуються судові та адміністративні форми захисту» [1, с. 169]. Тобто теорію самозахисту суб'єктивних цивільних прав можна назвати вельми обмеженою, а щодо способів і засобів самозахисту прав від порушень у мережі Інтернет – майже зовсім нерозробленою.

У науковій літературі висвітлюється позиція, що самозахист – це міжгалузевий комплексний правовий інститут. Метою інституту самозахисту прав є вдосконалення механізму забезпечення гарантій реалізації прав і свобод [2, с. 92]. До того ж найчастіше говорять про віднесення досліджуваного міжгалузевого інституту до цивільного, конституційного, адміністративного, кримінального права. Останнім часом з'являються наукові роботи, у яких аналізується застосування механізмів самозахисту у фінансовому, земельному праві [3], праві інтелектуальної власності [4] та процесуальному праві [5], тоді як інформаційне право в цьому контексті згадується дуже рідко.

У ст. 19 ЦК України зазначається, що особа має право на самозахист свого цивільного права та права іншої особи від порушень і протиправних посягань. До того ж самозахистом є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства. Способи самозахисту можуть обиратися самою особою чи встановлюватися договором або актами цивільного законодавства. Тобто можна сказати, що переваги самозахисту перед усіма іншими способами захисту є очевидними; ними є оперативність та ефективність, забезпечена особистою зацікавленістю уповноваженої особи [6, с. 212], а також самостійність вибору правомірних засобів захисту, що відкриває широкі можливості та перспективи.

Незважаючи на наявність легального визначення самозахисту прав людини, у науковій площині пропонуються власні інтерпретації. В.П. Грибанов зазначає, що під самозахистом розуміють здійснення уповноваженою особою дозволених законом дій фактичного порядку, спрямованих на охорону її особистих майнових прав та інтересів [7]. А на думку Г.А. Свердлик та Е.Л. Страунинг, самозахист – це передбачені законом або договором дії уповноваженої особи, спрямовані на забезпечення недоторканності права, припинення порушення та ліквідацію наслідків такого порушення [8]. Але в цьому випадку наявна термінологічна

колізія між легальним і доктринальними визначеннями самозахисту. Можна повною мірою погодитися з О. Хрімлі, який зазначає, що «ці автори говорять про дії, які встановлено законом чи договором, а в ст. 19 ЦК йдеться про застосування засобів протидії, які не заборонені законом» [9, с. 63–64].

О.І. Антонюк визначає самозахист як можливість у разі порушення свого цивільного права або інтересу, цивільного права чи інтересу іншої особи, виникнення реальної загрози такого порушення застосувати доцільну й адекватну протидію, яка не заборонена законом і не суперечить моральним засадам суспільства та спрямована на запобігання або припинення цього порушення чи ліквідацію його наслідків [10, с. 9].

Цікавою вбачається позиція, що самозахистом є дії фактичного та/або юридичного характеру з визначеними межами реалізації, що вчиняються з метою протидії наявному правопорушенню чи недопущення його вчинення в майбутньому, його припинення та/або ліквідації його наслідків, власними зусиллями уповноваженої на його здійснення особи стосовно належного їй суб'єктивного цивільного права чи законного інтересу (у відносних або абсолютних правовідносинах) або суб'єктивних цивільних прав чи законних інтересів інших учасників цивільних правовідносин (в абсолютних правовідносинах), і порушення меж вчинення якої є підставою для відповідальності суб'єкта їх здійснення [11, с. 112].

Але для всіх підходів у підсумку спільним убачається те, що «під самозахистом розуміють дії фізичних і юридичних осіб, спрямовані на охорону цивільних прав і охоронюваних законом інтересів, які вчиняються ними самостійно без звернення по допомогу до державних та інших уповноважених органів» [12, с. 135]. Якщо ж зважати на те, що інформаційні правопорушення мають один із найвищих рівень латентності внаслідок того, що постраждалі особи не звертаються до правоохоронних органів, а також належать до категорії справ, які найчастіше залишаються нерозкритими, питання самозахисту є більш ніж актуальним для суб'єктів інформаційних правовідносин.

До того ж для digital-суспільства справді важливою є структуризація видів самозахисту, тому що від рівня безпечності інформаційних систем залежатиме вектор їхнього розвитку. З інституційним захистом прав людини в теорії права все є більш-менш зрозумілим, а його форми, види та способи – визначеними; тоді як види самозахисту прав у мережі Інтернет залишаються під питанням. Водночас вони або розглядаються в узагальненому вигляді, або наводяться одним широким списком без відмежування засобів різної природи [13]. Про способи захисту прав у мережі Інтернет не йдеться, оскільки вони залишаються тими самими, що й в offline-відносинах. Види ж самозахисту прав в інформаційному просторі з технічним елементом можна умовно поділити на три види: 1) технічні (встановлення антивірусного ПЗ, інформаційних фільтрів тощо); 2) юридичні (використання позначення © для охоронюваних об'єктів авторських прав, укладення угод про конфіденційність інформації); 3) організаційні (удосконалення механізмів верифікації користувача, власника контенту та інформаційного ресурсу; створення механізмів моніторингу контенту та коментарів із можливістю поскаржитися на них; звернення до служб технічної підтримки соціальних мереж, пошукових систем та інших сервісів; звернення до посередників у сфері надання інтернет-послуг; звернення до інституцій громадянського суспільства тощо). Звичайно, нерідко відбувається комбінування перелічених засобів.

Одним із найпоширеніших способів самозахисту є звернення потерпілого до правопорушника з вимогою припинити неправомірну поведінку [14, с. 43]. Тобто для правовідносин у мережі Інтернет характерним є досудове звернення уповноваженої особи безпосередньо до правопорушника, або до реєстранта доменного імені (чи власника/адміністратора вебсайту), або до інтернет-провайдера (інтернетпосередника) з вимогою про припинення порушення його прав і, наприклад, видалення відповідної інформації, творів. У США такі повідомлення мають назву «notice and takedown procedure», процедура їх направлення й розгляду детально регулюється розділом 512(с) (3) Закону США

«Про авторське право в цифрову епоху» (Digital Millennium Copyright Act, DMCA) [15]. Важливо зазначити, що пошукові сервіси, які діють згідно з правом США, визнаються інтернетпосередниками [16, с. 12]. Але для реалізації самозахисту в мережі Інтернет надзвичайно важливо ввести обов'язок власників вебсайтів розміщувати контактну інформацію для таких звернень [17]. З цим можна повністю погодитися, оскільки без такого обов'язку право на самозахист прав в умовах digital-суспільства залишиться тільки в теорії.

Таке правило буде в інтересах усіх сторін правовідносин, оскільки, відповідно до судової практики, презюмується вина власника вебсайту (вебсторінки), й останній несе юридичну відповідальність за всі порушення прав і законних інтересів осіб. Так, окрім іншого, власник вебсайту несе відповідальність за негативні, образливі або такі, що підривають честь, гідність і ділову репутацію, коментарі до його контенту, якщо особу автора коментаря неможливо ідентифікувати і власник не вжив всіх необхідних заходів до видалення такого коментаря [18, с. 30]. Прикладом звільнення від відповідальності власника вебсайту за сумлінну поведінку щодо припинення порушення є рішення ЄСПЛ від 2 лютого 2016 року у справі Magyar Tartalomszolgáltatás Egyesülete and Index.hu Zrt v. Hungary. Згідно з обставинами справи, особа побачила коментарі до статті, що ображають її честь і гідність, й одразу подала позов до суду, не звертаючись попередньо до власника сайту з метою досудового врегулювання конфлікту. Коли власник дізнався про позов, він негайно видалив відповідні коментарі. Як наслідок, суд дійшов висновку, що застосування комплексу заходів щодо усунення образливих коментарів вказує на сумлінність власника сайту і звільняє його від відповідальності за шкоду честі, гідності, діловій репутації третьої особи [19; 20]. Отже, постає необхідність у виокремленні системи способів запобігання майбутнім порушенням на інформаційному ресурсі та протидії їм із метою уникнення цієї відповідальності та забезпечення свого становища власником. Л. Ващук виділяє такі «правила обережності» для уникнення ситуації з порушенням прав людини в коментарях: створення правил користування вебсайтом; редагування коментарів; створення системи «поскаржитися на коментар»; тимчасове блокування можливості коментування [20]. Можна погодитися з ефективністю цих заходів, водночас останні є доцільними не лише у випадках контролю за коментарями, а й для загальної превенції порушень, звичайно, з деяким розширенням [18, с. 29–30].

Одним із головних заходів є створення спеціальних правил користування вебсайтом, що дає власнику змогу, крім запобігання некоректним коментарям, передбачити порядок ідентифікації користувачів, які, надаючи згоду на застосування правил, дозволяють власнику зберігати їхні ідентифікаційні дані, що має на меті уникнення презумпції вини власника. Водночас інколи в таких правилах закріплено право власника на примус щодо порушника, тобто застосування певних технічних заходів щодо припинення правопорушення та/або застосування відповідальності у вигляді тимчасового блокування чи видалення облікового запису користувача, або блокування доступу того до самого вебсайту та ін. Прикладом таких правил можуть слугувати умови користування Facebook [21]. Але такі правила, зважаючи на їхню корпоративну, а не юридичну, природу, не мають бути надто жорсткими, оскільки політика Facebook та Google щодо аналізованого питання нині постійно піддається критиці через суворий моніторинг інформації, блокування акаунтів користувачів та їхніх рекламних кабінетів за найменших підозр. До того ж розблокувати кабінет чи хоча б домогтися консультації з «живим» оператором, а не чат-ботом, – завдання тривале й інколи безрезультативне. Тому можна констатувати, що засоби самозахисту в умовах digital-суспільства тяжіють до посилення, але вони мають відповідати меті охорони прав уповноваженого суб'єкта, а не ставати на заваді реалізації суб'єктивних прав інших осіб, що може бути кваліфіковано як зловживання правом.

Висновки. У статті зроблено висновок про підвищення ролі самозахисту як неінституційної форми захисту суб'єктивних цивільних прав в інформаційних відносинах. Обґрунтовано, що способи захисту прав у мережі Інтернет залишаються тими самими, що

й в offline-відносинах. Водночас як види самозахисту прав у інформаційному просторі з технічним елементом можна умовно поділити на три види: 1) технічні; 2) юридичні; 3) організаційні. Також нерідко відбувається комбінування перелічених засобів.

Підтримується позиція щодо законодавчого закріплення обов'язку власників вебсайтів та/або інших інформаційних ресурсів розміщувати контактну інформацію для звернень про порушення прав.

Констатується, що засоби самозахисту в умовах digital-суспільства тяжіють до посилення, але вони мають відповідати меті охорони прав уповноваженого суб'єкта, а не ставати на заваді реалізації суб'єктивних прав інших осіб, що може бути кваліфіковано як зловживання правом.

Список використаних джерел:

1. Журавель О.А. Право громадян на самозахист як основна гарантія їх безпеки. *Науковий вісник ДДУВС*. 2017. № 2. С. 169–176.
2. Горбачева С.В. Самозащита прав по российскому законодательству : дисс. ... канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 2005. 199 с.
3. Федчишин Д.В. Актуальні аспекти самозахисту у здійсненні прав на землю. *Право і суспільство*. 2018. № 4. С. 144–149.
4. Зеров К.О. Самозахист авторського права на твори, розміщені у мережі Інтернет. *Часопис цивілістики*. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8722/45.pdf.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
5. Правовий самозахист: дії під час обшуку, огляду та інших слідчих дій. URL: <https://pravo.ua/pravovij-samozahist-dii-pid-chas-obshuku-ogljadu-ta-inshih-slidchih-dij>.
6. Чепис О.І. До питання самозахисту цивільних прав та законних інтересів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2015. Вип. 35. Ч. II. Т. 1. С. 208–212.
7. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. Москва : Статут, 2001. 411 с.
8. Сverdlyk G.A., Straunin E.L. Защита и самозащита гражданских прав: учебное пособие. Москва : Лекс-Книга, 2002. 208 с.
9. Хрімлі О. Самозахист як форма захисту прав інвесторів у сфері господарювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С. 63–67.
10. Антонюк О.І. Право учасників цивільних правовідносин на самозахист : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2004. 20 с.
11. Ляшевська Л.І., Хлистун О.В. Правова природа самозахисту цивільних прав як засіб протидії цивільним правопорушенням. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2018. Вип. 51. Т. 1. С. 110–114.
12. Азімов Ч. Здійснення самозахисту в цивільному праві. *Вісник Академії правових наук України*. 2001. № 2 (25). С. 135–141.
13. Самозащита в социальных сетях. URL: <https://ssd.eff.org/ru/module>.
14. Кодинець А.О. Самозахист прав у сфері інформаційних відносин: проблеми теорії та практики. *Держава та регіони. Серія : Право*. 2018. № 1 (59). С. 42–47.
15. Bill Text – 105th Congress (1997–1998) – THOMAS (Library of Congress) H.R.2281 Digital Millennium Copyright Act. URL: <http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/z?c105:H.R.2281.ENR>.
16. Westermeier J., Davis G. DMCA Section 512 (c) “Safe Harbor” Requirements, Strategies, and Risks. *The Computer & Internet Lawye*. 2012. № 29. P. 10–29.
17. Зеров К.О. Самозахист авторського права на твори, розміщені у мережі Інтернет. *Часопис цивілістики*. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8722/45.pdf.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
18. Борівська В.М., Михайліна Т.В. Правові аспекти режиму інформаційного наповнення вебсайту. *Вісник студентського наукового товариства Донецького наці-*

онального університету імені Василя Стуса. Т. 1. Вінниця : Дон НУ імені Василя Стуса, 2020. Вип. 12. Т. 1. С. 27–31.

19. Case of Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete and Index.hu Zrt v. Hungary. Application no. 22947/13. *European Court of Human Rights (Fourth Section)*. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-160314%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-160314%22]})

20. Ващук Л. Как владельцу сайта обезопасить себя от ответственности за оскорбительные комментарии к основному контенту? *Закон і бізнес*. URL: https://zib.com.ua/ru/122090-kak_vladelcu_sayta_obezipasit_sebya_ot_otvetstvennosti_za_os.html.

21. Умови користування. *Фейсбук*. URL: <https://uk-ua.facebook.com/policies?ref=pf>.

